Ziya Gökalp, "İnsanı mesut edecek yegâne hayat aile hayatıdır; yeryüzünün cenneti aile ocağıdır" derken, Türk toplum yapısının merkezine aileyi yerleştirir. Gökalp'in düşüncesinde aile, milletin en küçük ama en güçlü birimidir. Çünkü millet, fertlerin değil, ailelerin birliğinden doğar. Kültür, dil ve değerler de bu ocakta şekillenir.

Türk kültüründe aile, sevginin, inancın ve ahlâkın kök saldığı kutsal bir mekândır. Bu çalışma, o mekânın derin anlamlarını çözümlemeye çalışan akademik bir emeğin ürünüdür. Türk ailesinin tarihsel gelişimini, kültürel sürekliliğini ve toplumsal değişim sürecini disiplinler arası bir yaklaşımla ele almaktadır. Ailenin gelenekten günümüze uzanan dönüşümünü bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır. Türk kültüründe "aile" kavramını anlamak isteyen araştırmacılar, öğrenciler ve kültür meraklıları için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

oila äyel үй-бүлө gailä ailə ғаилə къоранта maşgala ayla гаилә отбасы oguş عائلة дьиэ tayfa çемье aile xånädån кэргэн өг-бүле

ISBN: 978-625-5951-39-7

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AİLE

Editörler: Maral TÖRE - Oğuz DUMAN

K

GELENEKTEN DİJİTALE

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AİLE

Editörler
Maral TÖRE
Oğuz DUMAN

KimlikYayınları

Gelenekten Dijitale
TÜRK KÜLTÜRÜNDE AİLE

Editörler

Maral TÖRE

Oğuz DUMAN

Kimlik Yayınları

Gelenekten Dijitale TÜRK KÜLTÜRÜNDE AİLE

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Maral TÖRE
Dr. Oğuz DUMAN

İç Tasarım ve Yayına Hazırlayan
Cihan ER

Kapak Tasarımı ve Grafik
Erol ATICI

Baskı ve Cilt
Tezmer Kitap
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ÖSYM Bürosu Karşısı / KAYSERİ
Tel: 0 352 207 66 66 - 31029
Sertifika No: 52115 / tezmer@yandex.com

E - Kitap
Kasım 2025

ISBN
978-625-5951-39-7

T.C. Kültür Bakanlığı
Yayıncılık Sertifika No
52115

Kimlik

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. No: 8
Melikgazi / KAYSERİ
Tel: 0 352 207 66 66 / 31029 – 0 544 616 00 38
web: www.kimlikyayinevi.com

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayınlanamaz ve dağıtılamaz…

KAZAK DESTANLARINDA AİLE

Abdurrahim Yıldız[*]

Toplumların tarihsel sürekliliğini sağlayan en önemli unsurlardan biri kuşkusuz aile kurumudur. Aile; yalnızca bireylerin yetiştiği bir ortam değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, inançların, geleneklerin ve dilin kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir kültürel yapıdır. *"Aile ve ev kavramı, bütün Türk topluluklarında soylarının devamını sağlayan, devletin temelini oluşturan yapı ve çocukların büyütülüp eğitildikleri toplumsal kurumdur"* (Çetin, 2018: 1103). Bu nedenle aile, her toplumun bireysel ve kolektif kimliğinin inşasında temel rol oynamaktadır.

Toplumların varlığını sürdürebilmesi ve kültürel sürekliliğini koruyabilmesi, büyük ölçüde aile kurumunun işlevselliğine bağlıdır. Aile, yalnızca bireylerin yetiştiği bir sosyal ortam değil; aynı zamanda değerlerin, inançların, geleneklerin ve dilin kuşaktan kuşağa aktarıldığı temel bir kültürel yapıdır. Bu nedenle aile, her toplumun hem bireysel hem de kolektif kimliğinin inşasında belirleyici bir rol üstlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010:167).

Tarihsel süreçte Türk toplumlarında aile, toplumsal yapının temel taşı ve devletin en küçük birimi olarak kabul edilmiştir. Eski Türklerde aile, ataerkil bir nitelik taşımakla birlikte, dayanışma, karşılıklı saygı ve toplumsal sorumluluk ilkeleri üzerine kurulmuştur. Eski Türk aile yapısı hem ekonomik hem de kültürel işlevleriyle milletin en küçük yapı taşı konumundadır. Orhun Yazıtları'nda yer alan ifadeler, aile kurumunun Türk toplumsal hayatındaki köklü yerini açık biçimde yansıtmaktadır. Bu yazıtlarda "il" (devlet) kavramının "oguş" (aile) temeline dayandığı

[*] Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi. **E-posta:** ayildiz@subu.edu.tr, **ORCİD:** 0000-0002-4013-4623

görülür (Kafesoğlu, 1984: 220). Benzer biçimde ev aileyi birleştiren yerdir ve mukaddestir (Ögel, 2022: 6). Türk aile yapısı hem hukuki hem de ahlaki temeller üzerinde şekillenen bir sosyal yapı olarak tarih boyunca yalnızca bireylerin yetiştiği bir çevre değil, aynı zamanda kültürel kimliğin, toplumsal değerlerin ve devlet bilincinin yeniden üretildiği bir kurum olmuştur.

Bu durum, özellikle sözlü kültürle şekillenmiş toplumlarda çok daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Zira sözlü kültür ürünleri, aile yapısının sadece toplumsal bir yapı olarak değil, aynı zamanda kültürel bir ideoloji olarak da nasıl algılandığını ve aktarıldığını gözler önüne serer. Sözlü kültürün temel özelliklerinden biri, toplumsal hafızayı koruma ve yeniden üretme işlevine sahip olmasıdır. Bu bağlamda sözlü anlatılar, yalnızca bireysel deneyimlerin değil, aynı zamanda bir toplumun ortak değerlerinin ve kimliğinin taşıyıcısıdır. Türk kültür tarihinde bu işlevin en belirgin biçimde görüldüğü alanlardan biri destancılık geleneğidir. Destanlar, bir yandan tarihsel olayları, kahramanlıkları ve toplumsal dönüşümleri anlatırken, öte yandan dönemin aile yapısını, ahlaki normlarını ve toplumsal düzen anlayışını da sembolik biçimde yansıtır (Ögel, 1995: 1). Türk destanlarında anlatılan olaylar ve değerler, doğrudan ifade edilmek yerine sıklıkla kültürel semboller aracılığıyla aktarılmıştır. Bu semboller, toplumsal belleğin ve kollektif anlamların kuşaktan kuşağa aktarılmasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Duman, 2025: 569-570).

Destan geleneği, Türk sözlü kültürünün en köklü anlatı biçimi olarak, ailenin hem bireysel hem kolektif düzeydeki önemini mitik bir çerçevede işler. Özellikle Oğuz Kağan Destanı, "soy" ve "aile bağı" kavramlarını Türk kimliğinin merkezine yerleştirir. Oğuz Kağan'ın ölümünden sonra ülkeyi oğullarının yönetmesi ve her birinin kendi boyunu kurması, aile merkezli bir toplumsal yapıyı göstermektedir (Ercilasun, 2019: 99). Bu anlatılar, ailenin yalnızca biyolojik bir birliktelik değil, kültürel sürekliliğin temeli olan kutsal bir yapı olarak görüldüğünü göstermektedir. Benzer şekilde, Dede Korkut Kitabı'nda da aile, toplumsal düzenin ve kahramanlık eposunun merkezinde yer alır. Eserde yer alan anlatılarda evlilik, soyun devamı, anne-baba ilişkileri ve aile içi dayanışma, yalnızca bireysel meseleler değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün koşulları olarak ele alınır. Dede Korkut'un öğütleri, bu

yönüyle, sözlü geleneğin toplumsal idealleri kuşaktan kuşağa aktaran bir eğitimsel işlev taşıdığını ortaya koyar (Ergin, 2018: 27). Dolayısıyla destancılık geleneği, Türk toplumunda ailenin yalnızca sosyal bir kurum değil, aynı zamanda kolektif bilinç ve ulusal kimlik inşasının ideolojik taşıyıcısı olduğunu gösterir. Bu yönüyle destanlar, hem tarihsel gerçekliği yansıtan hem de toplumsal idealleri biçimlendiren birer "sözlü tarih" niteliği taşır.

Türk dünyasının önemli temsilcilerinden biri olan Kazaklar, zengin sözlü kültür mirasıyla dikkat çeken topluluklardandır (Roux, 2017: 346). Bu kültürün en özgün ve en köklü türlerinden biri olan destanlar, sadece tarihsel olayları aktaran metinler değil; aynı zamanda bir toplumun dünya görüşünü, değer yargılarını, ahlaki ilkelerini ve toplumsal yapısını yansıtan önemli edebi eserlerdir. Kazak destanları, bu yönüyle yalnızca kahramanlık anlatıları değil, aynı zamanda Kazak halkının tarihsel belleğini, inanç sistemini ve sosyal kurumlarını taşıyan birer kültürel hafıza alanı olarak değerlendirilmelidir.

Kazak destancılık geleneği, Türk dünyası sözlü kültürünün en güçlü temsil biçimlerinden biri olarak, tarihsel hafızanın, ortak şuur ve milli kimliğin korunmasında önemli bir yere sahiptir. Göçebe yaşam tarzı, ataerkil sosyal örgütlenme ve sözlü anlatım pratikleri, Kazak destanlarının yapısını belirleyen temel unsurlardır (Kaskabasov, 1999: 17). Kazak destanları, "jırşı" veya "akın" adı verilen ozanlar tarafından nesilden nesle aktarılmıştır. Bu anlatıcılar sosyal hafıza taşıyıcısı ve tarihsel bilinci canlı tutan kültürel figürlerdir (Abdildayev, 2008: 54). Jırşıların dombra eşliğinde icra ettikleri destanlar, performatif gelenek yoluyla "yaşayan tarih" niteliği kazanır (Tekin, 2010: 203).

Kazak toplumunda destan anlatımı, kimlik aktarımı, tarih bilinci, töre ve ahlak öğretisi işlevleri taşımaktadır. Bu nedenle pek çok araştırmacı destanları bir "sözlü anayasa" niteliğinde görmektedir (Kunanbayev, 2016: 34). UNESCO'nun Koblandı Batır destanını "Somut Olmayan Kültürel Miras" kapsamında değerlendirmesi de bu geleneğin uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamıştır. Kazak destanlarında kahramanlık (erlik), soyun devamı (urug), bağımsızlık (erkinlik) ve toplumsal birlik (jurt birligi) kavramları öne çıkar. Alp tipli kahraman, toplumun kaderiyle özdeşleşen bir figürdür. Bu yönüyle Kazak destancılığında, eski Türk epik geleneğinin sürekliliği devam ederken,

İslamî dönemde de dinî motiflerin güçlendiğide görülür (Kahharov, 2014: 88).

Kazak destancılık geleneği, kültürel sürekliliği sağlayan sözlü mirasın taşıyıcısı olarak, hem eski Türk mitik yapıları hem de İslam sonrası değer sistemleri bakımından zengin bir yapıya sahiptir. Jırşıların icracı aktarımı sayesinde destanlar yalnızca metin değil, "yaşayan kültür" olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle Kazak destancılığı, hem tarihî hem antropolojik hem de edebî açıdan Türk dünyası sözlü kültür külliyatının en özgün damarlarından birini temsil eder.

Kazak destanlarında aile, yalnızca bireyin doğup büyüdüğü bir ortam olarak değil; kahramanlık ideolojisinin beslendiği, toplumsal düzenin korunduğu ve soyun sürdürüldüğü kutsal bir yapı olarak karşımıza çıkar. Kazak Türklerine ait olan bir atasözünde "Ata, uzun kavak ağacı, çocuk ise yaprağıdır" (Ergöbek, 2004: 47) şeklinde söylenmesi bunun bir göstergesidir.

Aile, bu destanlarda çoğu zaman bir milletin geleceğinin teminatı, bireyin karakter gelişiminin kaynağı ve toplumsal birliğin temeli olarak anlatılmaktadır. Bu bağlamda destanlardaki aile temsilleri, Kazak toplumunun aileye atfettiği kültürel ve toplumsal anlamların edebi yansımalarını sunmaktadır. Özellikle ataerkil yapının vurgulandığı, aile büyüklerine duyulan saygının ön planda olduğu ve çocuk sahibi olmanın toplumsal bir değer taşıdığı görülmektedir. Destan kahramanlarının doğumu, yetişmesi, evlenmesi ve soyunun devam etmesi gibi unsurlar, bu bağlamda yalnızca bireysel bir gelişim süreci değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın sürekliliği açısından da önem taşır.

Bu çalışmada, Kazak destanlarında aile kavramı çok yönlü olarak ele alınacaktır. Aile yapısının destanlardaki temsili, kahramanlık anlatılarında ailenin işlevi, aile içi roller (anne, baba, evlat, eş) ve soyun devamı gibi temalar incelenerek, Kazak toplumunun kültürel kodları bağlamında değerlendirme yapılacaktır. Böylelikle Kazak destanlarının sadece tarihsel ya da edebi metinler olarak değil, aynı zamanda Kazak halkının sosyokültürel yapısını yansıtan birer belge olarak nasıl işlev gördüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.Anne ve Baba

Kazak destanlarında aile kavramı, toplumsal düzenin özüdür (Kara, 2016: 18-19). Türk dünyasında "atalar kültü"nün İslam öncesi dönemden itibaren ahlaki bir norm hâline geldiğini belirtir. Bu anlayış, Kazak destan geleneğinde anne ve baba figürlerinin yüceltilmesiyle somutlaşır.

Tursun, kahramanın macerasının genellikle ebeveyn duasıyla başladığını, bunun toplumsal meşruiyetin bir göstergesi (2018: 41) olduğunu vurgular. Örneğin Kubıkul destanında sevdiği kızla evlenebilmek için maceraya çıkan Kubıkul'a, annesi dua ile yakarışta bulunur:

"Annesi o zaman söyledi

Yavrusundan ayrı düşen deve gibi,

Parçalanıp yüreği ağladı.

Babası ile annesi, duacısıdır balanın.

Zavallı yaşlı ana baba kaledir balasına,

Tüyleri sertleşince,

Uçar şahin yuvadan.

Aklı çelinip, heveslenip,

Gördüğünü yakalar kayadan" (Arıkan, 2007: 97).

Yine kazak destan kahramanlarından olan Anşıbay Batırın neslinden Nuradın, Tarkasla savaşından döndüğünde annesi şu sözlerle karşılamıştır:

"Anası o zaman söyledi,

Söylediğinde şöyle dedi:

Kurbanın olayım, Nuradın,

Huda'ma seni sordum.

Tek başına gittiğin için,

Yavrumun hali nice olur diye,

Her gün durmadan ağladım.

Memnunum kavuşturduğu için,

Şükrediyorum Huda'ya" (Türkmen ve Arıkan 2007:203).

İslamiyet sonrası dönemde anne-babaya saygı, Kur'anî bir temele kavuşmuştur. Aytbay, Kazak halk edebiyatındaki "ata-anağa iyilik" temasının Lokman Suresi 14. ayet ile (2002: 103-105) doğrudan ilişkilendirildiğini göstermiştir.

"*Gerçekten şimdi görmeden mi öleceğim,*

Kardeşim, annem, babam, biricik ağabeyimi?"(Sakenov ve Avespayeva, 2009: 51)

Bu dönemde atalar kültü İslamî değerlerle birleşerek Kazak etik sisteminin temeli hâline gelmiştir. Yıldız, Türk destan geleneğinde baba sözünün toplumsal yasa niteliği taşıdığını, itaatsizliğin hem bireysel hem toplumsal suç sayıldığını (2009: 49) ifade eder. Kazak destan kahramanı Nuradın annesine şöyle seslenir:

"*Çok bekletme,*

Beni ihtiyar ana,

Burada oyalanıp da ne edeceğim?

İzin aldım babadan,

Çıkmak üzereyim ben

Yaşadığım şehirden" (Türkmen ve Arıkan, 2007: 191).

Kazak destanları, anne ve babaya saygıyı hem kültürel bir miras hem de ahlâkî zorunluluk olarak işler. Kahramanların başarısı, ebeveynin rızasına bağlıdır. Bu temalar, Türk kültüründe atalar kültü ve İslam ahlâkının birleştiği noktayı temsil eder. Dolayısıyla destanlar, yalnızca kahramanlık anlatıları değil, aynı zamanda ahlâkî eğitim metinleridir.

2.Çocuksuzluk

Kazak destanlarında çocuksuzluk teması, bireysel bir eksiklikten öte, toplumsal ve kültürel değerlerin aktarımı açısından önem taşır. Çocuk yokluğu, ailenin ve soyun devamlılığında bir boşluk yaratır ve karakterlerin toplumsal sorumluluk bilincini öne çıkarır. Destanlarda

çocuksuz kalan karakterler, toplumsal normlar ve kaderin sınavıyla yüzleşir; bu durum kültürel değerlerin korunması ve aktarılması bağlamında ders niteliği taşır.

"Böyle yaşayan Veli,

Tam da yetmişine geldi.

Gençlikteki baht, devran gitti.

Çocuğu yok kuv bas [1]han diye,

Adı etrafa yayıldı.

Yaşlılık onu hapsetti.

Halk "kuv bas" diye adlandırdı" (Arıkan, 2007: 39).

Kubıkul destanının anlatıldığı bu dizelerde, Türk dünyası sözlü kültüründe önemli bir toplumsal algı olan "çocuksuzluk" meselesi ele alınmaktadır. Yetmişine gelip de soyunu sürdürecek bir evladı olmayan Veli, artık toplum tarafından itibarsız ve eksik görülmekte ve halk tarafından "kuv bas" diye adlandırılmaktadır. Bu lakap, kişinin yalnızca biyolojik durumunu değil, aynı zamanda toplum gözündeki yerini de belirleyen sosyal bir damgaya dönüşmektedir. Gençlikte talihin yüzüne gülmüş olması bir anlam taşımamakta; yaşlılıkla birlikte kaderi adeta daralıp onu toplumsal hayattan soyutlayan görünmez bir hapse dönüştürmektedir.

Nitekim Ailenin müessesesinin devamı ve aile kelimesinin anlamını bütünüyle taşımak için bir şart da çocuk sahibi olmaktır. Erkek ya da kız olsun çocuk sahibi olmak aile için çok önemlidir. Öyle ki boyların oturacakları otağlar dahi buna göre şekillenir. Kubıkul destanı bu yönüyle Dede Korkut hikâyeleriyle benzemektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda boy için çocuğun ne derece önemli olduğu şöyle aktarılır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han katıldığı bir toyda çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulmuş, Dirse Han'a "*Oğlu kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayuptur, biz dahi kargaruz"* (Ergin, 2018: 78) denilmiştir. Toplum tarafından çocuk sahibi olmayanların Allah

[1] Kuv bas: Balasız, evlatsız insan (kuru baş; tekbaş).

tarafından kınandığına dair yaygın bir inanış vardır. Aynı zamanda "Türk destan geleneğinde, 'çocuksuzluk' olarak adlandırılan motif, kahramanın babasının bir bey olması, çok mal-mülke sahip bulunması, bir veya birçok eşi olmasına rağmen bir çocuğa sahip olamayışı, çocuğun haberinin mucizevi bir şekilde verilmesi, şartlı olarak bağışlanması gibi temalarla zenginleştirilir. İleri yaşlardaki anne ve babadan dünyaya gelme, bu kahramanın başka alternatifinin olamayacağını; dolayısıyla önemini vurgulamak için destancının kullandığı bir yoldur" (Yıldız, 2009: 76).

"Hâkimiyetimin güçlü günlerinde,

Hayırlı padişah oldum.

Baht, devletim çok oldu.

Askeri aklımla yönetip,

Kırılmaz elmas kılıç gibi bir yiğit oldum.

Bir evladımın olmayışından,

Yaşlılık günümde küçük düştüm.

Ayakaltında ezilip sertleşen toprağa,

Tıpkı kara yere benzedim" (Arıkan, 2007: 43).

Metinde önce kahramanın gençlik yılları ve kudretli dönemi anlatılmış, ardından yaşlılıkla birlikte başlayan itibar kaybı merkeze alınmıştır. "Kuv bas" lakabının verilmesi, toplumun bireyi soyun devamlılığı üzerinden değerlendirdiğini gösterir. Hanın askerî dehası, yönetimdeki başarısı veya adaleti, çocuksuzluk karşısında sembolik değerini yitirmiştir. Böylelikle güç ve saygınlık kazanmanın ya da devam ettirmenin önemi aile ve soyun güçlü olması ile ilgili olduğu dizelerde belirtilmiştir. Ayrıca devam eden dizelerde hakan, kendi iç dünyasında adeta bir düşüş yaşamaktadır. "Kırılmaz elmas kılıç" benzetmesiyle yüceltilen eski kudreti, yaşlılıkta "kara toprak" imgesiyle yer değiştirmiştir. Toprağa benzeme motifi yalnızca ölümün metaforu değil, toplum tarafından artık görünmezleşen ve değeri azalan bireyin ruh halinin sembolüdür. Çünkü renk sembolizminde kara renk toprak, güç, kuvvet, bazen de keder, yas ve alt tabaka manasına gelir (Küçük, 2010: 185). Bu söylem, geleneksel Türk düşüncesinde soyun devamının bireyin dünyadaki varlığının en somut ispatı sayıldığını göstermektedir.

"(Baba Tükti Evliya):

Bir bala vereceğim,

Hayvanlarının hepsini kurban etmelisin.

Sadaka olarak onları dağıttıktan sonra,

Gecikmeden yap büyük düğün toy.

Hasretle kavuştuğun biricik balanın,

Adını da 'Kubıkul' koy.

Dokuz ay, on gün olduğunda,

Bir oğlan doğurdu.

Dünyaya bir oğul gelince" (Arıkan, 2007: 55).

Bu bölümde Türk-İslâm tasavvuf geleneği ile eski Türk bozkır kültürünün iç içe geçtiği, bir çocuğun gelişini müjdeleyen bir Türk veli tipi karşımıza çıkmaktadır (Ocak, 2016: 40). Metin hem evliya kerametinin hem de ataerkil-soy sürekliliği inancının belirgin kodlarını taşır.

Evliyanın "hayvanlarının hepsini kurban etmelisin" ifadesi, sadece bir şükür ibadeti değildir; burada kurban, soyun ve bereketin açılması için bir arınma vesilesi olarak görülür. Kökleri şamanistik döneme kadar uzanan bu anlayışta, soyun tıkanması uğursuzluk/kesilmeyle ilişkilendirilir; kurban ise onu yeniden açan sembolik eylemdir. Tasavvufî gelenekte ise kurban ve sadaka, kerametin şartlı gerçekleşmesinin bir tür "manevî mukavelesi" olarak karşımıza çıkar. "Yeryüzünde çok çeşitli nimetlere sahip olma şansına erişen insan, bunları kendisine ihsan ettiğini düşündüğü Tanrı ya da Tanrılara kurban sunmak suretiyle, şükrünü ifade etmiştir. Yani kurbanı bir teşekkür vasıtası olarak düşünmüştür" (Bekki, 1996: 16).

"Bir bala vereceğim" ifadesi zihinsel olarak klasik "dua ile evlat" motifine işaret eder. Evliya burada: aracı, soy çizgisini koruyucu, gaipten haber veren manevî otorite konumundadır. Bu durum Dede Korkut anlatılarında Dede Korkut'un çocuk müjdelemesine, Kazak-Kırgız destanlarında ise aksakal/evliya figürlerinin soyun geleceğini haber vermesine benzer. Evliyanın çocuğun adını bizzat belirlemesi *"Adını Kubıkul koy"* demesi önemli bir ayrıntıdır. Böylece çocuğun ismi manevî

bir şekilde koyulmuş olur. İsim verme, evliyanın soy üzerindeki manevî velayetinin de işaretidir (Ögel, 1995: 98).

"Dokuz ay, on gün" ibaresi, Türk mitolojisinde sayı sembolizmi açısından olağandır. "Dokuz sayısı, Türk ve Moğol destan ve söylencelerinde kişi ve yer adlarını tanımlamada ve sayı sıfatı olarak sıklıkla kullanılmıştır" (Yılmaz, 2022: 1410). Dokuz, hem tamamlanmışlık hem kutlu döngü sayısıdır. Bu yönüyle çocuğun dünyaya gelişi sıradan değil, kutsanmış bir doğum olarak çerçevelenir. Dolayısıyla metin, sadece bir çocuğun doğumu değil; soy sürekliliğinin manevî bir meşruiyetle yeniden tesis edilmesi temasını işler. Tasavvufî-halk inancı ile kadim bozkır zihniyetinin birleştiği tipik bir "kutsal evlat" anlatısıdır.

Yine aynı şekilde çocuksuzluk ile ilgili benzer dizeler Alpamış Batır destanında da yer almaktadır. Bayböri çocuğu olmadığı, akrabaları tarafından dışlandığı, kınandığı ve eziyet edildiği için dua ederek çocuk sahibi olmak istiyor. Aynı zamanda çocuksuzluğu ölümle eş görüp Yaratıcıya sitem ediyor:

"*Bayböri Hakk'a yalvardı:*

Almadın, Hüda, canımı

Balam olmadığı için

Akrabalar yiyor malımı.

Kurban olayım adına

Yaradan biricik Hüda'm.

Bir balam olmadığı için,

Eziyet ediyor etrafım.

Hükmederek konuşuyor,

Balası çok akrabalarım.

Göreceğin gün olacak mı" (Türkmen ve Arıkan, 2011:39).

Başka bir destan olan Akkenje destanında ise;

"Er Derbes çocuksuzdu

Çocuğu gözü görünce

Akkenje'nin kuş tüyü yatağı

Oldu şimdi döşeği.

Sevinçli olduğunda

Anne ile babası

Çocuğu sevip kucağına aldı.

O saatte sadaka verdi

Çocuğu öptü neşelendi" (Jumadiova vd., 2015: 825).

Er Derbes ilk eşinden çocuğu olmadığı için yeniden evlenmesi ve devamında gelişen olaylar silsilesi anlatılmaktadır.

3. Kardeş

Kazak destanlarında kardeş ilişkileri, hem aile içi dayanışmanın hem de toplumsal düzenin temelini oluşturur (Abdildayev, 2008; Tekin, 2010). Kardeşler arasındaki bağ, bireylerin toplumsal sorumluluklarını ve kültürel değerleri içselleştirmelerini sağlar. Destanlarda kardeşler, çoğu zaman ortak bir amaç için iş birliği yapar, birbirlerinin haklarını korur ve adaletin sağlanmasında rol oynar (Kunanbayev, 2016). Alpamış destanında kahraman Alpamış kardeşi olmayışına şu sözlerle sitemde bulunur:

"Yiğit Alpamış çok üzüldü.

Kötü imiş yalnızlık,

Erkek kardeşinin olmayışı yüreğini parçaladı.

Asi teke gibi zıplayarak,

Yalnızım, diye haykırarak" (Türkmen ve Arıkan, 2011: 56).

Yine başka bir destan olan Dürligüv destanında ise kahraman kardeşsizliğin üzüntüsünü şu sözlerle belirtir:

"Kardeşim de yok ardımda.

Zavallı babam günün nasıl olur,

Kaygıyla yattığında.

Tek başıma yürüyorum sık orman içinde.

Hastalansam bana üzülecek kimse yok,

Yaşlı anam babam kendilerine emanet.

Can acır Alaman'ın oğluna

Yardım et, ihtiyarları yalnız bırakma" (Avespayeva ve Elbekov, 2013: 15).

Yukarıdaki dizelerde çocuksuzluk dışında kardeşsizlik motifi işlenmiştir. Aynı aile içindeki çocukların birbiriyle olan kan bağı veya sıhrî bağını ve birbirleriyle ilişkisini ifade eden kardeş sözü, biyolojik olduğu kadar, sosyolojik ve kültürel bir olguyu da (Demirtaş, 2021: 220) ifade etmektedir. Çünkü erkek kardeşinin olmaması kişinin güçsüz olması, dayanağının olmamasına anlamına gelmektedir. Özellikle erkek kardeşsizliğin vurgulanması ata-erkil bir soy düzenine sahip olduklarını göstermektedir. Kardeşlik Türk toplum yapısında dayanışmanın ilk halkası olarak görülür. Kardeşler arası bağ, ataerkil aile yapısında sosyal sermayenin en güçlü biçimidir; birey bu ağ sayesinde toplumsal güven ve destek sistemine katılır (Berkes, 1975: 88).

Kardeşliğin Türk kültüründeki önemine binaen Orhun Abideleri'nde Bilge Kağan'ın *"Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu*" (Akar, 2022: 72) şeklindeki ifadesi kardeşini kaybetmenin acısını yansıtmaktadır.

4. Evlilik

Kazak destanlarında evlilik, yalnızca bireyler arası bir birlik değil, aynı zamanda ailelerin ve toplulukların sosyal yapısını pekiştiren bir kurum olarak tasvir edilir (Tekin, 2010; Kahharov, 2014). Evlilikler genellikle toplumsal normlara ve kültürel değerlere uygun olarak şekillenir, aileler arasındaki ittifakları güçlendirir. Destanlarda evlilik, kahramanların kişisel gelişimi, toplumsal sorumlulukları ve aidiyet duygusunun pekişmesi açısından kritik bir işlev görür (Kunanbayev, 2016).

Dotan Batır destanında kardeşler en büyük ağabeyleri evlenemediği için üzülmeleri şu dizelerle anlatılır:

"Sekseni de bir araya gelip danıştı üzüntü içinde,

Yakışmaz büyük ağabeyimiz yaşaman böyle,

Yakınımızda bir yurt varsa gidelim, diye,

Nal çakarlar küheylanların hepsine de" (Arıkan, 2007: 225).

Bozkır topluluklarının destan geleneğinde evlilik, bireysel bir tercih olmaktan çok daha öte, kahramanın toplumsal aidiyetinin ve ilahî yazgısının tamamlanmasını sağlayan temel kurum olarak karşımıza çıkar ve evliliğe büyük bir önem verilir (Sümer, 2024: 474). İncelenen metinde kahramanın ezelden üstün kılınmış olması, onun kudretinin ve seçkinliğinin Tanrı vergisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu üstünlük, evlilik gerçekleşmedikçe toplumsal düzlemde eksik bir statüye işaret eder. Yani kahraman, ilahî destek görmesine rağmen "gelin evinin önüne inmeyişi" ile kültürel anlamda henüz tamamlanmamış bir öznenin konumundadır. Bu durum, bozkır kültüründe soy devamının kahramanlığın ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğünü ve toplumsal kabulün ancak aile kurumu aracılığıyla mümkün olduğunu ortaya koyar.

Nitekim bozkır destanlarında evlilik, erginleşme sürecinin son halkasını temsil eder. Kişi, savaş ya da güç gösterisiyle bedensel erk sahibi olduğunu kanıtladıktan sonra, aile kurarak toplumsal erk kazanır. Maddî güç sahibi olmak ise tek başına yeterli değildir. "Bol devlet verse bile" ifadesi bu noktada belirleyici niteliktedir. Kahraman, servet, iktidar ve soyluluk gibi değerleri taşısa bile, evlilik gerçekleşmedikçe geleneksel dünya görüşüne göre "tamamlanmış" sayılmaz. Bu anlayış, evlilik kurumunu yalnızca bireysel duygu alanına değil, soyun sürekliliği ve toplumsal dengenin korunması gibi kültürel zorunluluklara bağlar.

Kız Jibek destanında Tölegen, Jibek ile evlenmek için yola çıkar ve annesine şu sözlerle sitemde bulunur:

"Bir güzel almadan anneciğim,

Acaba gönlüm rahatlar mı?

Talep ettiği işten

Erler vazgeçer mi?

Anneciğim boşu boşuna

Gözyaşını döküp durma,

On yedi yaşına girinceye kadar,

Benim için başlık parası vermeyen,

Akranlarımın ayarında görmeyen,

Dökülsün kum gözüne,

Bu olsun hak ettiğiniz ceza" (Turganbayev, 2012: 25).

Dolayısıyla destandaki evlilik, bireysel mutluluğu değil, kültürel bütünlüğü ve meşruiyetin tamamlanmasını temsil eder. Kahramanın yalnız yaşamı "ıssız, güneşsiz yaban saha" metaforu üzerinden eksiklik ve kopuklukla eşleştirilir. Gelin alma aşaması ise onu toplumsal merkeze yeniden döndüren törensel bir tamamlanma işlevi görür. Böylece evlilik, destansı anlatıda hem kaderin hem de kültürel düzenin nihai teyidi haline gelir.

Türk aile yapısında eşler arasında da çok büyük bir sadakat vardır ve namus kavramı önemli bir yer tutar. Dede Korkut hikâyelerinden Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy adlı hikâyede kâfirler Kazan Bey'in hatununun kim olduğunu öğrenmek için oğlu Uruz'un etini cariyelere yedirip annesini bulmak isterler. Bunun üzerine Burla Hatun'un oğlu Uruz'un cevabı son derece dikkat çekicidir. "*Sakın hatun ana, benim üzerime gelmeyesin. Benim için ağlamayasın. Bırak beni, kadın ana, çengele assınlar. Bırak etimden kessinler, kara kavurma etsinler. Kırk bey kızının önüne iletsinler. Onlar bir yediğinde sen iki ye! Seni kâfirler bilmesinler, duymasınlar. Ta ki sası dinli kâfirin döşeğine girmeyesin, şarabını sunmayasın, babam Kazan'ın namusunu ayağa düşürmeyesin sakın! dedi"* (Ergin, 2018: 107).

Uruz'un annesine söylediği bu sözler, Türk aile yapısının temellerinde yer alan sadakat, iffet ve namus anlayışını en çarpıcı biçimde yansıtır. Bu ifadelerde görüldüğü üzere aile, yalnızca kan bağıyla değil, aynı zamanda onur ve değerlerin korunmasıyla tanımlanan kutsal bir birlik olarak ele alınmaktadır. Uruz'un, kendi canını hiçe sayarak annesinin düşman eline geçmemesi için gösterdiği kararlılık, bireysel duygulardan çok toplumsal ahlâkın ve aile onurunun korunmasına yöneliktir. Bu durum, Türk toplum yapısında ailenin, bireyin üstünde bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca Burla Hatun'un namusunun, sadece kadına ait bir kavram değil, bütün bir soyun ve

toplumsal düzenin itibarıyla özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Uruz'un sözleri, Türk destan geleneğinde annenin, ailenin hem duygusal hem de ahlaki merkezi olarak konumlandırıldığını; ancak bu konumun aynı zamanda ağır bir sorumluluk yüklediğini ortaya koyar. Verilen bu örnek, Dede Korkut hikâyelerinde ailenin kutsallığını, sadakatin yüceltilişini ve bireysel fedakârlığın toplumsal bir görev hâline gelişini açık biçimde göstermektedir.

Sonuç

Türk destanları, yalnızca toplumsal yapının anlatımıyla sınırlı kalmaz, bireyin kimlik oluşumu ve değer sistemlerinin gelişiminde merkezi bir rol oynar. Destanlarda çocuğun doğumu, bireysel varlık ve toplumsal süreklilik açısından önemli bir anlam taşır. Bu durum, aile kurumunun biyolojik bağların ötesinde kültürel aktarım mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koyar. Kardeşler arasındaki bağ ve dayanışma, aile içi dengeyi korur ve bireylerin toplumsal sorumluluklarını kavramalarını sağlar. Anne ve babaya duyulan saygı, çocukların toplumsal normları ve kültürel değerleri benimsemesine zemin hazırlar.

Destan metinleri, aile içindeki rollerin çeşitliliğini edebi bir biçimde aktarır. Çocuk, ebeveyn ve kardeş ilişkileri, bireysel kimlik gelişimi açısından önemli olmasının yanında toplumsal dayanışma ve aidiyet bilincinin güçlenmesine de katkı sağlar. Bu ilişkiler, toplumsal normların aktarılması ve kültürel belleğin korunması süreçlerini görünür hâle getirir. Destanlarda görülen örnekler, aile bağlarının toplumun sürekliliği ve kültürel değerlerin yaşatılması açısından kritik bir işlev üstlendiğini ortaya koyar.

Sonuç olarak, Türk destanlarında aile kurumunun ele alınışı, birey ve toplum arasındaki etkileşimin ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasının temel yollarından biri olarak değerlendirilebilir. Aile içi ilişkiler, bireyin sosyal kimliğini şekillendirmekle sınırlı kalmayıp, toplumsal düzenin ve kültürel sürekliliğin korunmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda destanlar, edebi ve sosyokültürel açıdan aileyi merkeze alan değerli bir kaynak olarak kabul edilir.

Kaynaklar

Abdildayev, M. (2008). *Kazak Jırşılarının (Ozanlarının) Rolü ve Toplumsal Hafıza Taşıyıcılığı*. Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları.

Akar, A. (2022). *Kül Tigin Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Arıkan, M. (2007). *Kazak Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Avespayeva, P., Elbekov, T. (2013). *Kazak Destanları 9: Dürligüv, Karaşaş Kız, Makpal Segiz Destanı*, (Çev. H. E. Şirin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aytbay, B. (2002). *Kazak Halk Edebiyatında Dini Motifler*. Astana: Nur Yayınları.

Bekki, S. (1996). "Türk Mitolojisinde Kurban." *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 16–28.

Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Çetin, H. (2018). "Kazak Türklerinde Çocuk ile İlgili Gerçekleştirilen Törenler ve Çocuk Terbiyesi." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 1103–1116.

Demirtaş, S. (2021). "Efsaneler Bağlamında Türk Kültüründe Kardeşlik Olgusu". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 220–227.

Duman, O. (2025). "Türk Dünyası Destanlarında Şekil Değiştirme Sembolleri". *XII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C.1, Konya: Çizgi Yayınevi, 569–578.

Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I–II: Giriş, Metin, İndeks, Gramer, Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergöbek, K. (2004). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Türkistan: Turan Baspahanası.

Jumadilova, M., Alpısbayeva, K., Abdıgulıp, R., Avespayeva, P. (2015). *Kazak Destanları 10*.(Çev. E. Ayan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kahharov, B. (2014). *Kazak Destanlarında Kahramanlık Temaları ve İslâmî Etkiler*. Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları.

Kara, A. (2016). "Türk Dünyası Destanlarında Aile ve Ahlâk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 78(3), 15–30.

Kaskabasov, S. A. (1999). *Kazak Destanları*. Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları.

Kunanbayev, T. (2016). *Kazak Destanlarının Kültürel İşlevleri ve Toplumsal Değerler Üzerindeki Etkileri.* Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları.

Küçük, S. (2010). "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı". *Bilig*, 54, 185-210.

Ocak, A. Y. (2016). *Kültür Tarihi Olarak Evliya Menakıbnameleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I–II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Roux, J. P. (2017). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Sakenov, S., Avespayeva, P. (2009). *Kazak Destanları 6*. (Çev. O. S. Karaca). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sümer, F. (2024). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, S. (2010). *Kazak Destanlarının Performatif Yönü ve Dombra Eşliğinde Anlatımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turganbayev, A. (2011). *Kız Jibek: Kazak Aşk Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

Tursun, N. (2018). *Kazak Eposlarında Aile Kurumu*. Almatı: Abay Üniversitesi Yayınları.

Türkmen, F. & Arıkan, M. (2007). *Kazak Destanları 4: Kırım'ın Kırk Batırı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, F. & Arıkan, M. (2011). *Kazak Destanları 8: Alpamıs ve Kambar Batır*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, N. (2009). "Türk Destanlarında Çocuksuzluk". *Milli Folklor*, 82, 76–88.

Yılmaz, B. (2022). "Türk ve Moğol Kültürünün Tarihsel Paydası: Dokuz Sayısı". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 15(40), 1410–1425.